AGATA RYBIŃSKA
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Instytut Kulturoznawstwa

BIBLIOTEKA A „ŚWIAT, KTÓREGO JUŻ NIE MA"

Abstrakt

Celem artykułu jest wskazanie na zasoby wybranych bibliotek jako źródła wiedzy o historii, literaturze i kulturze Żydów. Należą do nich np. literatura piękna, w tym utwory klasyków literatury jidyszowej, dzieła historyczne, archiwalia, dokumenty życia społecznego. Stanowią one nie tylko źródło do badań dla przedstawicieli wielu dziedzin nauki, ale i polskie dziedzictwo kulturowe.

Słowa kluczowe

biblioteka, biblioteki cyfrowe, jidysz, *judaica*, księgi pamięci, literatura jidysz, sztetle, zasoby zdigitalizowane, Żydzi

Zawarte w tytule artykułu sformułowanie – „świat, którego już nie ma" – to funkcjonujące w literaturze określenie *sztetli*, żydowskich miasteczek, które przestały istnieć w czasie i po II wojnie światowej[1]. Wraz z żydowskimi mieszkańcami zginęli również żydowscy twórcy, żydowskie biblioteki i książki pisane w językach żydowskich, zwłaszcza w języku jidysz. Wcześniej, bo w 1917 r., Samuel Hirszhorn[2] – tłumacz, publicysta i poseł na Sejm II RP napisał:

> Dziwnym zrządzeniem losu na jednej ziemi mieszkają dwa narody, posiadające najtragiczniejsze dzieje: naród polski i naród żydowski. […] narody te, […] bardzo mało wzajemnie się

[1] Por. *Biłgoraj czyli Raj. Rodzina Singerów i świat, którego już nie ma*, red. M. Adamczyk-Garbowska, B. Wróblewski, Lublin 2005; C. Shmeruk, *Świat utracony. O twórczości Isaaca Bashevisa Singera*, red. M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2003; O. Goldberg-Mulkiewicz pisała o „miejscu, którego już nie ma"; por. eadem, *Stara i nowa ojczyzna. Ślady kultury Żydów polskich*, Łódź 2003, s. 55 i nast. Wspomniała też biblioteki, zob. s. 62.

[2] Samuel Hirszhorn (1876 Słonim – 1942 Warszawa) był żydowskim publicystą, dziennikarzem m.in. „Głosu Żydowskiego", działaczem politycznym (*Fołks-Partaj*), posłem na Sejm Ustawodawczy II RP w latach 1919–1922, a także tłumaczem z języków żydowskich na polski. Por. R. Żebrowski, *Samuel Hirszhorn*, [w:] *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 602.

znają. Szczególnie da się to powiedzieć o narodzie polskim, który żydów wcale nie zna. [...] Jednym ze źródeł poznania żydów jest zapoznanie się z ich własną literaturą[3]. [pisownia oryginalna]

Słowa te są aktualne również i dziś, kiedy nieliczni Żydzi są mniejszością religijną, jednakże dorobek ich przodków jest również i naszym polskim dziedzictwem kulturowym.

Biblioteki, a właściwie część ich zasobów, także tych zdigitalizowanych, stwarzają szansę poznania owego dziedzictwa (w tym literatury), jak również rzeczywistości, o której wiedzę czerpiemy od odchodzących świadków historii, z kart książek czy Internetu. Celem referatu jest wskazanie możliwości poznawania literatury, historii i kultury żydowskiej na podstawie zasobów wybranych bibliotek. Skoncentruję się na źródłach w języku jidysz oraz na tłumaczeniach – również tych dostępnych online.

LITERATURA ŻYDOWSKA – SZANSA I WYZWANIE

Momentem przełomowym, swoistym renesansem w recepcji literatury żydowskiej w Polsce, stało się przyznanie literackiej Nagrody Nobla Isaakowi Bashevisowi Singerowi w 1978 r.[4]. Zaznaczę przy tym, że nie był on pierwszym żydowskim noblistą. Dwanaście lat wcześniej, w 1966 r., literacką Nagrodę Nobla otrzymali: piszący po hebrajsku Shmuel Agnon oraz pisząca po niemiecku Nelly Sachs[5]. Notabene pojawia się tu pierwszy problem, kogo uznać za twórcę literatury żydowskiej, o czym pisał Artur Sandauer[6]. Skoncentruję się jednak na tekstach klasyków literatury jidysz, którzy tworzyli na ziemiach polskich, takich jak: Mendele Mojcher Sforim, Icchak Lejb Perec, Szolem Alejchem, a także na przedstawicielach następnego pokolenia – np. Szymonie Anskim, Szalomie Aszu i braciach Singerach – zwłaszcza Isaacu Bashevisie, a także na wspomnianym Agnonie[7]. Ich dzieła wprowadzają w świat sztetli, w nieistniejącą już w takiej formie kulturę żydowską. Tworzyli w języku żydowskim – jidysz – co pozwala zasmakować czytelnikom w jego specyfice i uroku. Za cechy charakterystyczne literatury jidyszowej należy uznać nie tylko

[3] S. Hirszhorn (tłum.), *Antologia poezji żydowskiej*, Warszawa 1921, s. 3, [online].http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=13232&from=FBC [dostęp: 24.06.2014].

[4] Isaac Bashevis Singer (Polska, od 1943 r. USA, j. jidysz), nagroda za „pełną uczucia sztukę prozatorską która wyrastając z polsko-żydowskich tradycji kulturowych porusza jednocześnie odwieczne problemy". Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Laureaci_Nagrody_Nobla_w_dziedzinie_literatury [dostęp: 24.06.2014].

[5] Shmuel Agnon (Izrael, j. hebr., ur. 1887 w Buczaczu, zm. 1970 w Jerozolimie), nagroda za „głęboko oryginalną sztukę prozatorską, przenikniętą żydowskimi motywami ludowymi". Nelly Sachs (od 1952 r. obywatelka Szwecji, j. niemiecki), nagroda za „wybitne utwory liryczne i dramatyczne, analizujące los narodu żydowskiego", *ibid*.

[6] Por. A. Sandauer, *O sytuacji pisarza polskiego pochodzenia żydowskiego w XX wieku (Rzecz, którą nie ja powinienem był napisać...)*, Warszawa 1982.

[7] Monika Adamczyk-Garbowska pisała o „kanonie literatury jidysz". Zob. eadem, *Literatura jidysz w polskich przekładach dawniej i dziś*, [w:] *Jidyszland – polskie przestrzenie*, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008, s. 163–164.

użycie tego języka, zawierającego zresztą hebraizmy i slawizmy, ale i przepełnienie tekstów wątkami mistycznymi oraz humorem[8].

Język jidysz (również w jego odmianach/dialektach) czy język hebrajski (biblijny, misznaicki i nowożytny *ivrit*) stanowią podwójne wyzwanie. Przede wszystkim dla bibliotekarzy, bo nie każdy pracownik je zna, a więc już samo skatalogowanie zasobów stwarza trudności[9]. Ponadto, niekiedy dzieła te czekają na opracowanie latami, bo któż czyta teraz w Polsce w językach żydowskich? Ich nieznajomość stanowi więc wyzwanie, znajomość – szansę poznawania „świata, którego już nie ma”.

Na szczęście, w bibliotekach można wypożyczyć tłumaczenia dzieł wyżej wymienionych autorów[10]. W tym miejscu chciałabym zwrócić uwagę na te dostępne w bibliotekach cyfrowych (np. zrzeszonych w Federacji Bibliotek Cyfrowych)[11].

BIBLIOTEKA PISARZY ŻYDOWSKICH IM. MICHAŁA FRIEDMANA

Jedna z ponad 100 bibliotek cyfrowych to wolnelektury.pl:

> Wolne Lektury to biblioteka internetowa czynna 24 godziny na dobę, 365 dni w roku i całkowicie darmowa. W jej zbiorach znajduje się ponad 1800 utworów, w tym wiele lektur szkolnych zalecanych do użytku przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, które trafiły już do domeny publicznej[12].

Wśród nich znajduje się *Biblioteka pisarzy żydowskich im. Michała Friedmana* – zbiór dzieł przetłumaczonych z jidysz[13]. Kolekcja ta (zawiera pliki w PDF) to swoista kontynuacja serii Wydawnictwa Dolnośląskiego z lat 90. XX w., w której swe tłumaczenia publikował Friedman. Zawiera ona przede wszystkim dzieła takich pisarzy, jak: Alter Kacyzne (np. *Chore perły i inne opowiadania*)[14], Icchok Lejb Perec (*Opowiadania chasydzkie*)[15], Szolem Alejchem (*Kasrylewka*,

---

[8] Ponadto ironią, sarkazmem. O języku i literaturze jidysz – zob. E. Geller, *Jidysz, język Żydów polskich*, Warszawa 1994; C. Shmeruk, *Historia literatury jidysz. Zarys*, red. M. Adamczyk-Garbowska, E. Prokop-Janiec, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992. Zob. też *Jidyszland – polskie przestrzenie*, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008.

[9] Problemu nie rozwiązują istniejące normy ISO. Transliteracja jest zrozumiała dla wąskiego grona specjalistów, najczęściej w opracowaniach stosuje się jednak uproszczoną transkrypcję.

[10] Notabene jak dotąd w zasobach BG UMCS dostępne jest tylko jedno z dzieł Agnona (1880–1970): S. Y. Agnon, *Od Buczacza do Jerozolimy. Opowiadania*, Wrocław 1995; za to aż 5 pozycji Nelly Sachs, w tym jedna w języku polskim: eadem, *Rozżarzone zagadki. Wiersze wybrane*, wybór i przekł. R. Krynicki, Kraków 2006.

[11] http://fbc.pionier.net.pl/owoc/list-libs [dostęp: 24.06.2014].

[12] Zob. http://fbc.pionier.net.pl/owoc/desc-lib?lib-id=wl [dostęp: 24.06.2014].

[13] Zob. http://wolnelektury.pl/katalog/lektury/biblioteka-pisarzy-zydowskich-im-michala-friedmana/ [dostęp: 24.06.2014].

[14] A. Kacyzne, *Chore perły i inne opowiadania*, Wrocław 1995.

[15] I. L. Perec, *Wybór opowiadań*, Wrocław–Kraków 1958; idem, *Opowiadania chasydzkie i ludowe*, Wrocław 1997.

Z jarmarku)[16], Mendele Mojcher Sforim (*Podróże Beniamina Trzeciego*)[17], Jehoszua Perle (*Żydzi dnia powszedniego*)[18], Szymon An-ski (sławny *Dybuk*)[19].

Czytając, np. Perlego[20], znajomo brzmią nazwy: Warszawa, Łódź, ul. Skaryszewska, Lubelska czy Kozienicka itp. Sztetle stają się przez to bliższe, ale jednak niekiedy nadal anonimowe[21]. Poznajemy mieszkańców, bohaterów noszących niespotykane już imiona jidyszowe: Gitl-Hudl, Frumet, Rejzl, Fajwel, Motl, Lejzor, a nawet Lejzorek (zdrobnienia tak charakterystyczne dla języka jidysz). Inne imiona to hebrajskie, choć w jidyszowej formie i wymowie: Ben Cijon, Lejbke, Mojsze, Szmuel, a z żeńskich imion Cypele czy może bardziej znane hebr. Miriam, Noemi, Rachela, Chana[22]. To oni pielęgnowali tradycję żydowską, odwołując się do *Mojsze-Rabejnu*, czyli Mojżesza-naszego nauczyciela[23] i danej przez niego Tory[24]. Chłopcy uczyli się w *chederze*[25], przechodzili *bar micwę*[26], zakładali *tałes* i *tefilin*[27], zbierali się w synagogach i *beit hamidraszach*[28], odmawiali modlitwy, np. *minchę*, *krias szma, kadisz, musaf*[29], w szabat śpiewali *zmires* i jedli *czulent*[30], obchodzili *Pesach*, *Szabat Nachmu*, *Jomim Noroim*, *Simchat Tora*, *Purim*[31].

---

16 S. Alejchem, *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, Wrocław 1989; idem, *Z jarmarku*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1989; idem, *Kasrylewka*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1991; Szolem Alejchem (też Szołem Alejchem) to pseudonim Salomona/Szolema Rabinowcza (1859–1916).

17 M. Mojcher Sforim, *Podróże Beniamina Trzeciego*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1990.

18 J. Perle, *Żydzi dnia powszedniego*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1998.

19 S. An-ski, *Der dibuk oder cwiszn cwej weltn*, Wilno 1919 (oryg. po rosyjsku w 1914; Chaim Nachman Bialik przetł. na hebr. w 1918 r.). Tu: *Dybuk. Między dwoma światami. Legenda dramatyczna w 4 aktach*, tłum. M. Friedman, Warszawa 2003. W literaturze przedmiotu używa się zapisu Anski, jak również An-ski. Kolekcja zawiera też agady talmudyczne i teksty midraszowe, a więc wywodzące się z literatury hebrajskojęzycznej, podobnie jak i ww. *Chore perły* Kacyzne stanowią jego parafrazę biblijnej *Pieśni nad Pieśniami*.

20 J. Perle, *op. cit.* Przykłady pochodzą z tego właśnie dzieła: http://wolnelektury.pl/media/book/pdf/perle-zydzi-dnia-powszedniego.pdf [dostęp: 24.06.2014].

21 Anonimowe, a czasami z fikcyjnymi nazwami, np. ww. Kasrylewka, Tuniejadówka czy najbardziej chyba znana Anatewka.

22 J. Perle, *op. cit*.

23 *Ibid*., s. 16.

24 *Ibid*., s. 25. Tora, czyli Pięcioksiąg, pierwszych pięć ksiąg Biblii.

25 *Ibid*., s. 20, 142–147. Cheder to elementarna szkoła żydowska. Po jej ukończeniu chłopcy mogli studiować w wyższej szkole talmudycznej – jesziwie. Por. s.122.

26 *Ibid*., s. 34. Z hebr. syn przykazania. Obrzęd dla trzynastoletnich chłopców, uznający ich za dorosłych, pełnoprawnych członków wspólnoty. Por. też s. 163.

27 *Ibid*., s. 8, 12.

28 *Ibid*., s. 52, 56. Hebr. *Beit hamidrasz* to dosł. dom nauki, studiów, ale też i modlitwy.

29 *Ibid*., s. 3, 13, 20, 23. *Mincha* – modlitwa popołudniowa, *Krias Szma/Kriat Szma* – odmawiano rano i wieczorem, tu: jidyszowa nazwa *Szema Israel*. *Kadisz* to modlitwa za zmarłych, faktycznie będąca uwielbieniem Boga. *Musaf* – modlitwa dodatkowa, po porannej.

30 *Ibid*., s. 59. *Zmires* – pieśni pochwalne śpiewane w czasie sobotnich posiłków, por. też pieśni, s. 120. *Czulent* – jednodaniowa potrawa na szabat, zawierająca np. ziemniaki, kaszę, mięso wołowe, cebulę – zapiekano je w piątek w garnku, by w sobotę nie rozpalać ognia. Por. *ibid*, s. 89 i nast. O pieczeniu *chał*, s. 125.

31 *Ibid*., s. 15, 23, 30, 31, 32, 68. To jidyszowa nazwa *Jamim noraim*, czyli tzw. Strasznych dni, pomiędzy żydowskim Nowym Rokiem (*Rosz haszana*) a Sądnym Dniem (*Jom Kipur*).

Wypełniali też obrzędy żałobne – w większości nieznane chrześcijańskim sąsiadom. Tak jak oni pili jednak „na zdrowie" – *lechaim*![32], życzyli sobie szczęścia, choć innymi słowami: *mazl tow*![33], a witali się: *szolem-alejchem – alejchem-szolem*![34]. Podobnie jak i goje (nie-Żydzi)[35] – cierpieli na choroby, wówczas, a także z innych okazji, jeździli do cadyków[36]. Oczekiwali, przygotowywali i cieszyli się z zaręczyn, ślubów i wesel[37]. Doświadczali nieszczęść i umierali, jak wszyscy[38]. Nie brak też odniesień do sytuacji konfliktowych, stereotypów i oskarżeń[39].

Notabene na marginesach powieści (Perlego i innych) umieszczono noty wskazujące, że w danym akapicie znajduje się opis np. żydowskiego pogrzebu czy innych obyczajów[40]. Forma graficzna umożliwia więc łatwiejszą percepcję, a tekst i przypisy do niego wyjaśniają liczne hebraizmy i jidyszyzmy, zwłaszcza terminy religijne. W utworze nie brak też rusycyzmów[41] typowych dla wielokulturowej Europy Wschodniej. Przykłady z tej jednej tylko powieści Perlego wskazują nie tylko na religijną i językową odmienność Żydów, ale i na wspomniane bogactwo kulturowe (także zakorzenione w tradycji Żydów sefardyjskich)[42].

Utwory Mendele Mojcher Sforima czy Szolema Alejchema jeszcze bardziej niż Perlego czy Pereca przesiąknięte są humorem, komizmem, ironią, czasem sarkazmem. Pełne są też mistycyzmu, zwłaszcza *Dybuk* An-skiego. Równie mistycznie, a jednocześnie ze sporą dozą humoru, rozpoczynają się *Podróże Beniamina Trzeciego* Mendele Mojcher Sforima[43]:

Por. *ibid*., s. 23. *Pesach* – wiosenne święto Paschy, por. s. 42, 45 i nast. Czyli *Szabat Nachumu*, dosł. sobota-pocieszajcie, kiedy czytano słowa proroka Jeremiasza. *Simchat Tora* – Święto Radości Tory, kończące jesienne święto *Sukkot* – Namiotów. *Purim* – święto losów, opisane w biblijnej Księdze Estery. Por. też *ibid*., s. 96 i nast. Autor opisuje tam *Purimszpil*, przedstawienie purimowe, wspomina też słynnych *Śpiewaków Brodzkich* (*klecmerów*, muzyków z miejscowości Brody, tzw. *Brodersingerów*).

[32] *Ibid*., s. 30. Dosł. z hebr. na życie.

[33] *Ibid*., s. 63. Hebr. *mazel tow* oznacza dobrą gwiazdę, a więc przypisany dobry los, szczęście.

[34] *Ibid*., s. 116, 121. Z hebr. pokój wam. Z jidysz tłum. dzień dobry.

[35] Por. określenie młodej nieżydowskiej dziewczyny: *siksulka*, od *siksy/sziksy*. *Ibid*., s. 53. Zob. także określenie na chłopców łobuziaków (nie-, ale i żydowskich): *szajgec*, *ibid*, s. 118.

[36] *Ibid*., s. 36. *Cadik*, z hebr. sprawiedliwy, pobożny. W Europie Wschodniej – charyzmatyczny przywódca chasydów.

[37] *Ibid*., s. 22–23, 128–130. Tam o też o tańcu weselnym – *micewa-taniec*. O przygotowaniu, m.in. kupowanym dla narzeczonego tałesie ze srebrną atarą (ozdobnym kołnierzem), zob. s. 161.

[38] Por. *ibid*., s. 75–77, 94–95, 131–132.

[39] Na przykład o mord rytualny, por. *ibid*., s. 54.

[40] *Ibid*., s. 6, 8, 48. O chanukowych bączkach – zob. s. 31. A o jedzonych w *Purim* ciastkach *hamantaszach* (tam: *heman tasz)*, s. 103; o świątecznych prezentach, *ibid*., s. 103–105.

[41] Na przykład *ibid*., s. 133, 135–136, 139–140.

[42] O Żydach sefardyjskich, a więc z Półwyspu Iberyjskiego (XV w.), korzeniach modlitwy *Kol nidrej*, zob. przypis, *ibid*., s. 134.

[43] Przedmowa Mendele Mojcher Sforima, idem, *op. cit.*, s. 2 (w cytacie pominęłam przypisy). Notabene postać tytułowego bohatera, „pochodzącego z Tuniejadówki", nawiązuje do realnych postaci: podróżnika ur. w Saragossie, Beniamina Pierwszego, czyli Beniamina z Tudeli (XII w.). Beniamin Drugi żył w XIX w. w Rumunii i również podróżował.

Powiada Mendele Mojcher-Sforim: – Błogosławiony niech będzie Stwórca, który wytyczył ruch planet na wysokościach i ruch wszystkich istot na ziemskim padole. Najmniejsza nawet roślinka nie wyrośnie sama, dopóki nie dźwignie jej anioł, dopóki nie zawoła: „Rośnij! Wyłaź!". Cóż dopiero człowiek. Ten z pewnością ma swego własnego anioła, który szturcha go i rozkazuje: „Ruszaj się, wyłaź!". W jeszcze większym stopniu odnosi się to do ludzi szlachetnych, do nobliwych Żydów. U nas żaden głupiec nie śmie się słowem wyrwać przed innymi. Żaden dureń nie podejmie się udzielania rad, żaden nieuk nie będzie chasydem i żaden ignorant nie stanie się maskilem, jeśli nie popchnie go właściwy anioł.

Humor i tragizm, realizm i fantazja przeplatają się w utworach klasyków jidysz, tworząc – czasami jakby w krzywym zwierciadle odbity – obraz Żydów i ich miasteczek. Michał Friedman podjął się więc misji zapoznania polskich czytelników z tym minionym, a jakże bogatym kulturowo światem sztetli. Udostępnienie jego tłumaczeń online ma godne podkreślenia znaczenie. Dzięki wykorzystaniu Internetu grono potencjalnych czytelników jest szerokie, bez ograniczeń czasu i przestrzeni, wieku i konieczności znajomości języka oryginału. W ten sposób popularyzowane są teksty literatury jidysz przetłumaczone na język polski. Większość z nich wprowadza w świat sztetli, w życie codzienne ubogich Żydów, opisuje ich potrzeby, problemy, a przede wszystkim religijność, mistykę, folklor, całe bogactwo kulturowe, które zawierają. To kultura, co muszę podkreślić, mieszkańców miasteczek „których już nie ma". Ten sam świat przedstawiają również, ale można rzec, barwniej i precyzyjniej, bo w języku żydowskim, nietłumaczone zasoby bibliotek – literatura w języku jidysz.

JUDAICA W JĘZYKACH ORYGINALNYCH

Chciałabym zaprezentować część księgozbioru podręcznego Zakładu Kultury i Historii Żydów w Instytucie Kulturoznawstwa UMCS. Dzięki uzyskanym grantom i darczyńcom zgromadzono w nim 190 książek w języku jidysz[44]. To przede wszystkim literatura piękna, w tym dzieła klasyków, opracowania literaturoznawcze i historyczne – publikacje dotyczące historii Żydów na ziemiach Polski[45]. Większość z nich wydano jednak poza krajem. Nie jest to może liczny zbiór, w porównaniu z na przykład ponad tysiącem książek w jidysz zgromadzonych w bibliotece Zakładu Kultury i Języków Żydowskich Uniwersytetu Wrocławskiego, ale w Lublinie mamy za to kolekcję, jaką nie może szczycić się chyba żadna inna biblioteka uniwersytecka. W naszym księgozbiorze podręcznym znajdują się bowiem ważne dla historii nie tylko Lubelszczyzny oryginały oraz reprinty ponad 30 ksiąg pamięci[46]. Nie

[44] Książki skatalogowały doktorantki: Patrycja Wołyńczuk i Agata Zapasa. Niniejszym, dziękuję im za udostępnienie wersji roboczej.

[45] Warto wskazać na utwory i opracowania: Szolema Asza, Racheli Auerbach, Szymona Dubnowa, Mojżesza Gebirtiga, Jakuba Glatsztajna, Chaima Gradego, Salomona Łastika, Pereca Markisza, Józefa Opatoszu, Icchoka Lejba Pereca, Abrahama Rajzena, Zusmana Segałowicza, Juliana Stryjkowskiego, Abrahama Suckewera, Jechiela Izajasza Trunka.

[46] Kolekcja zawiera reprinty ksiąg pamięci takich miast, jak (w kolejności alfabetycznej): Biała Podlaska, Biłgoraj, Chełm, Dęblin, Felsztyn, Frampol, Garwolin, Grabowiec, Hrubieszów, Józefów, Kazimierz, Kock, Krasnobród, Kraśnik, Kurów, Lubartów, Lublin, Łuków, Markuszów,

należą one już do literatury pięknej, o której była mowa wcześniej. Są wstrząsającymi dokumentami Zagłady żydowskiej ludności, ale i skarbnicą wiedzy o ich kulturze sprzed Holocaustu. Większość z ksiąg pamięci powstała w językach żydowskich, są one dostępne również online[47]. Z pewnością stanowią ważne źródło do badań historii (też regionalnej), literatury, języków i kultury żydowskiej, źródło wciąż niewykorzystane[48], a przedstawiające historię sztetli.

Inną ważną placówką, która ma swoją bibliotekę, w tym oprócz ksiąg pamięci również dzieła literackie, a także liczne archiwalia w językach żydowskich to Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie (ŻIH)[49]. Swego czasu na stronie ŻIH (jak i http://www.europeana.eu/) zamieszczano aktualnie digitalizowane materiały. Niestety, ich dostępność w sieci była czasowa. Przy tej okazji warto wskazać na problem efemeryczności niektórych wirtualnych bibliotek, zbiorów dostępnych jedynie okresowo. Są to więc przykłady borykania się z problemem udostępniania badaczom zasobów online, zarówno katalogu, jak i dzieł w zdigitalizowanej formie.

W Internecie swój zbiór *judaiców* udostępniła Biblioteka Narodowa, a konkretnie Cyfrowa Biblioteka Narodowa *Polona*[50], uzasadniając to słowami:

> Pragniemy udostępnić w postaci cyfrowej najważniejsze wydania tekstów literackich i naukowych, dokumentów historycznych, czasopisma, grafikę, fotografię, nuty oraz mapy. Chcemy w ten sposób zaprezentować dziedzictwo kulturalne Polski, jej wielowiekowe tradycje i dokonania, a jednocześnie pokazać bogactwo zbiorów Biblioteki Narodowej i wirtualnie otworzyć przed Państwem nasze magazyny i skarbce[51]. [wyróżnienie moje]

W tych zbiorach znalazła się literatura jidysz, należąca – w świetle powyższych słów – do dziedzictwa kulturowego Polski, dzieła „najwybitniejszych autorów piszących w języku jidysz przed II wojną światową"[52], w tym wspomnia-

---

Międzyrzec, Ostrołęka, Ostrów Lubelski, Ryki, Sochaczew, Stok, Szczebrzeszyn, Tomaszów Lubelski, Turobin, Tyszowce, Wisłowiec, Włodawa, Zamość, a także państw: Lite – Litwy i Polin – Polski. Podobnie Instytut Studiów Strategicznych w Krakowie był nabywcą reprintów. Za tę informację dziękuję dr. Adamowi Kopciowskiemu. Jednak brak jej potwierdzenia na ich stronie. Por. http://www.iss.krakow.pl/ [dostęp: 24.06.2014].

[47] Zob. http://yizkor.nypl.org/ [dostęp: 24.06.2014], a także angielskie tłumaczenia: http://www.jewishgen.org/yizkor/translations.html [dostęp: 24.06.2014].

[48] Nie tylko ze względu na dostępność publikacji jedynie na miejscu. Barierę stanowi też nieznajomość języków żydowskich potencjalnych czytelników spoza Zakładu Kultury i Historii Żydów.

[49] O. Zienkiewicz, *Co się czytało w jidysz? Uwagi na temat zbiorów Biblioteki Żydowskiego Instytutu Historycznego*, [w:] *Jidyszland – polskie przestrzenie*, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008, s. 142–157.

[50] Zob. http://polona.pl/search/collection/22/ [dostęp: 24.06.2014].

[51] http://fbc.pionier.net.pl/owoc/desc-lib?lib-id=CBNPolona [dostęp: 24.06.2014].

[52] http://polona.pl/search/collection/22/ [dostęp: 24.06.2014]. Wśród nich twórcy, o których nie wspomniałam wcześniej. To przede wszystkim (w kolejności alfabetycznej): Chaim Nachman Bialik, Jakob Dinezon, Salomon Ettinger, Abraham Goldfaden, Jakub Gordin, Józef Latajner, Lejb Najdus, Hirsz Dawid Nomberg, Nachum Majer Szajkiewicz, Izaak Meir Weissenberg.

nych: Mendele Mojcher Sforima, Szolema Alejchema, I. L. Pereca i An-skiego[53]. Stanowią one cenny materiał do tłumaczeń dla jidyszystów, do przebadania dla językoznawców, literaturoznawców, kulturoznawców, także dla etnologów, przedstawicieli studiów żydowskich i innych badaczy[54]. To również szansa odkrywania sztetli, całego *Jidyszlandu* – tu i na innych stronach bibliotek cyfrowych, polskich i zagranicznych.

JIDYSZLAND W INNYCH LANDACH

Warto zwrócić uwagę na zagraniczne biblioteki, bo niejednokrotnie to właśnie najpierw dzięki nim udaje się dotrzeć do *judaiców* w językach żydowskich, które opisują życie w sztetlach i ich mieszkańców.

W Wilnie, żydowskiej „Jerozolimie Północy" (zwanej też *Jeruszalaim de Lite*) swoje korzenie ma nowojorski YIVO[55], czyli Institute for Jewish Research (Jidszer Wisenszaftlicher Institut – JIWO). Jest to mała placówka z wielkimi zbiorami nieudostępnionymi jeszcze online.

Dla przedstawicieli studiów żydowskich niezwykle cenny zbiór zawiera Biblioteka Goethe Universität we Frankfurcie nad Menem[56]: zdigitalizowane zbiory w języku hebrajskim, jidisz, a także judisz-dojcz[57] (w tym również np. tłumaczenia Orzeszkowej i Tołstoja)[58]. Podobnie w Kolonii stworzono bazę niemieckojęzycznej prasy żydowskiej[59]. Można znaleźć w niej liczne relacje o *Ostjuden* – Żydach wschodnich, pochodzących z „miasteczek, których już nie ma". Oczywiście, zasoby te wymagają żmudnego przeglądania.

Dla badaczy literatury czy historii Żydów są cennymi bazami, których nie można nie docenić. Na podstawie własnych kwerend chciałabym zwrócić uwagę na zjawisko odkrywania świata i docenienie mistyki *Ostjuden* przez ich zachodnich i akulturowanych współwyznawców.

---

[53] W przypadku dzieł Anskiego zwrócę uwagę na te, które były owocem wypraw etnograficznych do sztetli prowadzonych w latach 1912–1914, np., *Folklor un etnografje*.

[54] W zbiorze wskazano 231 dzieł – stan z 26.06.2014. Wybrałam 30 szczególnie interesujących. Kolekcja wciąż jest poszerzana – we współpracy z Fundacją Shalom.

[55] Zob. http://www.yivoinstitute.org/ [dostęp: 24.06.2014].

[56] Por. http://www.ub.uni-frankfurt.de/judaica/judaica_en.html, a zwłaszcza http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/jd/nav/index/all oraz http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/nav/index/all; http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/mshebr2/nav/index/all; http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/inchebr2/nav/index; http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/judaicaffm/nav/index/all [dostęp: 24.06.2014].

[57] Przez judisz-dojcz rozumiem język niemiecki zapisany hebrajskim alfabetem, używany w druku pod koniec XVIII i w XIX w. przez akulturujących się językowo Żydów, mieszkańców zarówno Niemiec, jak i Austro-Węgier czy też Królestwa Polskiego.

[58] Zob. sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/jd/nav/index/all?offset=21 [dostęp: 24.06.2014].

[59] Zob. http://www.compactmemory.de/ [dostęp: 24.06.2014].

PODSUMOWANIE

Nie ma już w Polsce pełnych chasydzkich sztibli żydowskich miasteczek, w których rozlegał się język jidysz. Pozostała literatura, dokumenty życia społecznego, źródła archiwalne, rozmaite *judaica*. Biblioteki, a zwłaszcza strony internetowe, dzięki którym można czytać teksty oryginalne lub ich tłumaczenia, stwarzają możliwość poznania i badania tej rzeczywistości nie tylko uczniom czy studentom, ale przede wszystkim naukowcom. Do potencjalnych beneficjentów należy zaliczyć przedstawicieli studiów żydowskich, literaturoznawców, językoznawców, kulturoznawców, etnologów, teatrologów, pasjonatów historii regionu i zapewne reprezentantów innych dziedzin naukowych. Wbrew upływowi czasu, a dzięki rozwojowi techniki i poszerzaniu przestrzeni bibliotecznej o wirtualną rzeczywistość, można dotrzeć do tekstów w języku jidysz, opisujących przedwojenne sztetle, życie i kulturę ich mieszkańców. To zarówno utwory literackie, jak i dokumenty, teksty źródłowe, dzięki którym odkrywa się na nowo i ocala od zapomnienia „świat, którego już nie ma”, jego mieszkańców, twórców i dzieła.

Bibliografia

Adamczyk-Garbowska M., *Literatura jidysz w polskich przekładach dawniej i dziś*, [w:] *Jidyszland – polskie przestrzenie*, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008, s. 158–169.
Agnon S. Y., *Od Buczacza do Jerozolimy. Opowiadania*, Wrocław 1995.
Alejchem S., *Dzieje Tewji Mleczarza*, przeł. A. Dresnerowa, Wrocław 1989.
Alejchem S., *Kasrylewka*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1991.
Alejchem S., *Z jarmarku*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1989.
Anski S., *Dybuk. Między dwoma światami. Legenda dramatyczna w 4 aktach*, tłum. M. Friedman, Warszawa 2003.
An-ski S., *Der dibuk oder cwiszn cwej weltn*, Wilno 1919.
An-ski S., *Folklor un etnografje*, Wilno–Warszawa–Nowy Jork 1925.
Biłgoraj czyli Raj. Rodzina Singerów i świat, którego już nie ma, red. M. Adamczyk-Garbowska, B. Wróblewski, Lublin 2005
Geller E., *Jidysz, język Żydów polskich*, Warszawa 1994.
Goldberg-Mulkiewicz O., *Stara i nowa ojczyzna. Ślady kultury Żydów polskich*, Łódź 2003.
Hirszhorn S. (tłum.), *Antologia poezji żydowskiej*, Warszawa 1921.
Jidyszland – polskie przestrzenie, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008.
Kacyzne A., *Chore perły i inne opowiadania*, Wrocław 1995.
Mojcher Sforim M., *Podróże Beniamina Trzeciego*, przeł. M. Friedman, Wrocław 1990.
Perec I. L., *Opowiadania chasydzkie i ludowe*, Wrocław 1997.
Perec I. L., *Wybór opowiadań*, Wrocław, Kraków 1958.
Perle J., *Żydzi dnia powszedniego*, przeł. i wstęp M. Friedman, Wrocław 1998.
Sachs N., *Rozżarzone zagadki. Wiersze wybrane*, Kraków 2006.
Sandauer S., *O sytuacji pisarza polskiego pochodzenia żydowskiego w XX wieku (Rzecz, którą nie ja powinienem był napisać…)*, Warszawa 1982.

Shmeruk C., *Historia literatury jidysz. Zarys*, red. M. Adamczyk-Garbowska, E. Prokop-Janiec, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

Shmeruk C., *Świat utracony. O twórczości Isaaca Bashevisa Singera*, red. M. Adamczyk--Garbowska, Lublin 2003.

Zienkiewicz O., *Co się czytało w jidysz? Uwagi na temat zbiorów Biblioteki Żydowskiego Instytutu Historycznego*, [w:] *Jidyszland – polskie przestrzenie*, red. E. Geller, M. Polit, Warszawa 2008, s. 142–157.

Żebrowski R., *Samuel Hirszhorn*, [w:] *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 602.

Netografia

http://fbc.pionier.net.pl/owoc/desc-lib?lib-id=CBNPolona [dostęp: 24.06.2014].

http://fbc.pionier.net.pl/owoc/desc-lib?lib-id=wl [dostęp: 24.06.2014].

http://fbc.pionier.net.pl/owoc/list-libs [dostęp: 24.06.2014].

http://pl.wikipedia.org/wiki/Laureaci_Nagrody_Nobla_w_dziedzinie_literatury [dostęp: 24.06.2014].

http://polona.pl/search/collection/22/ [dostęp: 24.06.2014].

http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=13232&from=FBC [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/nav/index/all [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/inchebr2/nav/index [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/jd/nav/index/all [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/jd/nav/index/all?offset=21 [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/judaicaffm/nav/index/all [dostęp: 24.06.2014].

http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/mshebr2/nav/index/all [dostęp: 24.06.2014].

http://wolnelektury.pl/katalog/lektury/biblioteka-pisarzy-zydowskich-im-michala-friedmana/ [dostęp: 24.06.2014].

http://wolnelektury.pl/media/book/pdf/perle-zydzi-dnia-powszedniego.pdf [dostęp: 24.06.2014].

http://www.compactmemory.de/ [dostęp: 24.06.2014].

http://www.iss.krakow.pl/ [dostęp: 5.07.2014].

http://www.jewishgen.org/yizkor/translations.html [dostęp: 24.06.2014].

http://www.ub.uni-frankfurt.de/judaica/judaica_en.html [dostęp: 24.06.2014].

http://www.yivoinstitute.org/ [dostęp: 24.06.2014].

http://yizkor.nypl.org/ [dostęp: 24.06.2014].